

GITA DRUNGILIENĖ

„Karavakas, arba Krzizius anioliszkas“: eiliuota kryžiaus formos malda Lietuvoje

<https://doi.org/10.51554/SLL.21.52.03>

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas geriausiai žinomam Viduramžių raidžių labirintui – kryžiuje užšifruotai eiliuotai maldai (*Crux mihi certa salus, crux est quam semper adoro. Crux Domini mecum, crux mihi refugium*), kurios teksto kilmė siekia Antikos laikus. Baroko laikotarpiu Ananjo dominikonų pastangomis šis tekstas paplito įrašytas kryžiuje (kryžiaus formos raidžių labirinto forma) kaip nuo perkūnijos saugantis „Šv. Tomo Akviniečio kryžius“. Straipsnyje analizuojami šios pamaldumo tradicijos funkcionavimo ženklai Lietuvos visuomenėje, kai XIX a. tekstas buvo išverstas į lietuvių kalbą ir išspausdintas maldynuose bei vieno lapo spaudiniuose; aptariami skirtingi šv. Tomo Akviniečio kryžiaus vertimai bei jų kontekstas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: šv. Tomo Akviniečio kryžius; *Crux mihi* malda; „Karavakas“; raidžių labirintas; Laurynas Bortkevičius; Skapiškio dominikonai.

Nuo krikščionybės pradžios yra žinomos šventųjų sukurtos ar su jų vardu siejamos maldos. Viena iš jų yra kryžiaus formos malda, pagal tradiciją priskiriama dominikonų vienuoliui, filosofui ir teologui, šventajam Tomui Akviniečiui (Thomas Aquinas, 1225–1274). Kryžiuje įrašyta malda patraukia akį vizualumu, neįprastu grafiniu išdėstymu ir paslaptینگumu. Buvo tikima galinga šios maldos jėga, ypač siekiant apsisaugoti nuo gąsdinančių ir pavojingų perkūnijos pavojų. Šis figūrinei poezijai (*carmen figuratum*)¹ priskiriamas eiliuotas

¹ Apie figūrinę poeziją žr.: Ulrich Ernst, *Carmen figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Cologne: Böhlau, 1991;

maldos tekstas laikomas geriausiai žinomu Viduramžių raidžių labirintu². Dar didesnę maldos populiarumą paskatino popiežius šv. Pijus IX (1792–1878), 1874 m. birželio 21 d. už šios maldos kalbėjimą „pamaldžiai ir nuolankia širdimi“ (*cum corde contrito et devotione*) tikintiesiems suteikęs 300 dienų atlaidus.

Išpopuliarėjęs kaip nuo perkūnijos saugantis „Šv. Tomo Akviniečio kryžius“, šis kryžiaus formos raidžių labirintas pasiekė ir Lietuvą. XIX a. pradžioje jis buvo išverstas į lietuvių kalbą ir kaip „Karawakas, arba Krzizius anioliszkas“ pirmiausia išspausdintas 1817 m. vieno lapo spaudinyje (spaudos lakšte)³. Netrukus tekstas pasirodė Skapiškio dominikonų Kryžiaus kelio apmąstymų vadove *Kiales krizaus pona musu Jezusa Chrystusa, arba Kałwarya stacyu kieturolikas, su wisays miesta Jeruzalaus, ir cielos žiames s. atpuskays, prie bażniczios kunigu dominikonu Skapiszkiuos metose 1810. jprawoditas* (1819)⁴. Po keleto dešimtmečių (1858) „Karawaka arba kryžius anioliszkas“ dar kartą išspausdintas lietuviškai vieno lapo spaudos lakšte⁵ (iki šiol istoriografijoje jis nebuvo žinomas). Lietuvos istoriografijoje kryžiuje įrašyta malda „Cruх mihi...“ iš esmės liko nenagrinėta, tik paminėta aptariant 1817 ir 1819 m. spaudinius, bibliografiniuose leidiniuose⁶. Atskirai tyrinėti iš dalies su šiuo

---

Živilė Nedzinskaitė, „Rota Fortunae 1695 m. Kražių rankraštyje: literatūrinis kontekstas ir kūrinio koncepcija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2020, t. 49: *Jėzuitai Lietuvoje: tarp kasdienybės ir amžinybės*, p. 67–108.

² Apie raidžių ir žodžių labirintus, jų istoriją, taip pat ir šią kryžiaus formos maldą žr.: Piotr Rypson, „The Labirynth Poem“, in: *Visible Language*, 1986, t. 20, Nr. 1, p. 65–95; Idem, *Piramidy, stońca, labirynty: Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Neriton, 2002.

³ *Karawakas, arba Krzizius anioliszkas*, [Wilnius]: [s. n.], [1817].

⁴ [Laurynas Bortkevičius], *Kiales krizaus pona musu Jezusa Chrystusa, arba Kałwarya stacyu kieturolikas, su wisays miesta Jeruzalaus, ir cielos žiames s. atpuskays, prie bażniczios kunigu dominikonu Skapiszkiuos metose 1810. jprawoditas*, Wilniuy: Drukarniey Kunigu bazylionu, 1819. Naudotasi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriuje (toliau – LMAVB RSS) saugomu egzemplioriumi: LMAVB RSS, LK-19/421.

⁵ *Karawaka arba kryžius anioliszkas*, [Wilno]: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa, [1858 01 16], in: Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), F196-231.

⁶ *Список литовских и древне-прусских книг, изданных с 1553 по 1903 г. Приложение к «Сборнику библиографических материалов для географіи, этнографіи и статистики Литвы»*, составил С. Балтрамайтіс, С.-Петербург: Типографія В. Безобразова и К^о, 1904, p. 28 (Nr. 216); *Lietuvių bibliografija*, d. 2: *1800–1864 metai*, sudarė Vaclovas Biržiška, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1926, p. 124–125; *Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius, 1969, p. 57–58 (Nr. 165–166);

pamaldumu susiję kryžiai karavykai Lietuvoje⁷. Vis dėlto pati šv. Tomui Akviniečiui priskiriama malda Lietuvos istoriografijoje dėmesio nesulaukė. Tad šio straipsnio tikslas yra atskleisti unikalios Viduramžių pamaldumo tradicijos – kryžiaus formos maldos, vadintos „Karavaku“, šv. Tomo Akviniečio kryžiumi ir kitaip – funkcionavimo Lietuvos visuomenėje ženklus, aptariant skirtingus teksto vertimus bei jų kontekstą.

ŠV. TOMO AKVINIEČIO KRYŽIAUS ISTORIJA IR PLITIMAS

Crux mihi certa salus,
crux est quam semper adoro.
Crux Domini mecum,
crux mihi refugium.

Šio teksto kilmė siekia Antikos laikus. Ketureilio autorystė priskiriama V a. Afrikos gramatikui Kabului (Cabullus), jis buvo sukurtas kaip krikščytklos įrašas⁸, taip pat naudotas garbinant Kryžių (bučiuojant krucifikso atskiras dalis kalbėta po vieną eilutę)⁹. Ši malda yra siejama ir su Merovingų dvaro poetu, vyskupu šv. Venancijumi Fortunatu (Venantius Fortunatus, m. 600/609), padariusiu didžiulę įtaką Kryžiaus medžio kultui ir ikonografijai¹⁰.

Vaclovas Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija = History of the old Lithuanian books*, d. 2, Chicago (Ill.): Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1957, p. 118–119; Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 420; Vaclovas Biržiška, „Nežinomi senieji lietuvių raštai ir rašytojai“, in: *Bibliotheca Litwana*, d. I: *Bibliologijos metraštis*, sudarytojai Arvydas Pacevičius ir Rasa Sperskienė, [Vilnius]: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 53.

⁷ Gabija Surdokaitė, „Kryžius karavykas Lietuvoje: kilmė, paplitimas, papročiai“, in: *Kryždirbystės fenomenas liaudies kultūroje*, Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2008, p. 28–46.

⁸ Piotr Rypson, „Kryż Pseudo-Wenancjusza w Polsce“, in: *Corona scientiarum: Studia z historii literatury i kultury nowożytniej ofiarowane Profesorowi Januszowi Pelcowi*, praca zbiorowa pod red. naukową Juliusza A. Chrościckiego, red. tomu: Jacek Głazewski, Marek Prejs, Krzysztof Mrowcewicz, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2004, p. 362.

⁹ Susan Boynton, *Shaping a Monastic Identity. Liturgy and History at the Imperial Abbey of Farfa, 1000–1125*, Ithaca–London: Cornell University Press, 2006, p. 100–105.

¹⁰ Jis yra parašęs himną „Kryžiau šventas“ (*Crux fidelis / Pange Lingua*), kitų eilių Kristaus Kryžiaus garbei, žr.: Richard Viladesau, *The Beauty of the Cross: The Passion of Christ in Theology and the Arts, from the Catacombs to the Eve of the Renaissance*, Oxford [et al.]:

Šv. Venancijaus Fortunato darbuose „Crux mihi“ malda buvo užkoduota kryžiuje¹¹ (ketureilio žodžiai įrašyti kryžiaus formoje kaip raidžių labirintas). Taip šis figūrinės poezijos kūrinys išplito Viduramžių visuomenėje, greta kitų Kristaus Kryžiui skirtų *carmina figurata*, pirmiausia benediktinų vienuolio, arkivyskupo šv. Rabano Mauro (Magnentius Hrabanus Maurus, ~780–856) „De laudibus sanctae Crucis“¹².

Baroko laikotarpiu vėl išpopuliarėjus figūrinei poezijai, Europoje pasklido ir kryžiaus formos malda „Crux mihi“, kurios autorystė buvo priskiriama šv. Tomui Akviniečiui. „Šv. Tomo kryžiumi“ pavadintą kryžiaus formos raidžių labirintą išpopuliarino ir paskleidė Ananjo (it. Anagni, Italija) dominikonų vienuoliai. Jie kryžiaus formos maldą ėmė spausdinti vieno lapo spaudiniais, itin būdingais Baroko laikotarpiui¹³. Tokie spaudiniai su šv. Tomo Akviniečio kryžiumi įgavo apotropinę reikšmę, jie buvo platinti kaip saugantis nuo ugnies ir epidemijų ženklas drauge su specialiomis palaiminimo maldomis¹⁴. Kartu su vieno lapo spaudiniais ėmė sklirti ir kryžiaus formos maldą lydintys pasakojimai. Pasak tuometinės legendos, Ananjo dominikonų vienuolyne apsisotęs šv. Tomas Akvinitis, išsigandęs audros, ant savo celės sienų kryžiaus forma užrašė eiliuotą maldą „Crux mihi“¹⁵. Greta šios istorijos svarbu paminėti ir ypatingą šventojo pamaldumą Nukryžiuotam Kristui¹⁶.

Oxford University Press, 2006, p. 40; Indrė Šurkutė, *XVII–XVIII amžiaus Nukryžiuotojo altoriai Lietuvoje: atvaizdo prasmės retabulo ikonografijos kontekste*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2016, p. 52.

¹¹ Venance Fortunat, *Poèmes*, t. 1, kn. 1–4, texte établi et traduit par Marc Reydellet, Paris: Les Belles Lettres, 2002, p. 56.

¹² Susan Boynton, *op. cit.*, p. 101.

¹³ Apie vieno lapo spaudinius daugiau žr. Christoph Kürzeder, *Als die Dinge heilig waren: gelebte Frömmigkeit im Zeitalter des Barock*, Regensburg: Schnell & Steiner, 2005.

¹⁴ Piotr Rypson, „Krzyż Pseudo-Wenancjusza w Polsce“, p. 363.

¹⁵ *Ibid.*, p. 363. Šventojo biografas Placidus Conway (1855–1913) maldą sieja su šventojo vaikystės įvykiais, kai vieną 1228 m. birželio naktį žaibas nutrenkė Tomo sesutę, o jis pats nenukentėjo, tik po šio įvykio visą gyvenimą išliko nervingumas ir audrų baimė, tad vėliau Ananjo oloje atradęs užrašytas eiles kryžiaus forma, jomis ir saugodavosi nuo perkūnijos, žr. John Placid Conway, *Saint Thomas Aquinas, of the Order of Preachers (1225–1274): A Biographical Study of the Angelic Doctor*, London: Longmans, Green and Co, 1911, p. 3–4.

¹⁶ Frederick Christian Bauerschmidt, *Thomas Aquinas: Faith, Reason, and Following Christ*, Oxford–New York: Oxford University Press, 2013, p. 263. Jo Kryžių išaukštinantys žodžiai („In cruce est perfectio totius legis, et tota ars bene vivendi“) iš komentaro Pauliaus laišku galatams (Gal 6, 14–15) kartais prijungiami prie minėtos maldos, žr. Henry Joseph Pflugbeil,

Būtent dėl šv. Tomo Akviniečio titulo (angeliškasis Bažnyčios mokytojas) kryžiaus formos malda buvo žinoma „Angeliškojo kryžiaus“ („Crux angelica“, „Krzyż anielski“) pavadinimu.

Kryžiaus formos malda plito ir „Karavako“ pavadinimu, tai rodo sąsają su kryžiais karavykais. Kryžiai karavykai sietini su Karavako (*Caravaca*, pilnas pavadinimas *Caravaca de la Cruz*, Ispanija) miestu, garsėjusiu dėl jame saugotos švento Kryžiaus medžio relikvijos, atgabentos 1229 m. iš Jeruzalės kryžiaus karų metu. Karavykai (patriarcho tipo, dviejų kryžmų kryžius, kurių viršutinė trumpesnė už apatinę) buvo papildyti įrėžtais kryželiais ir raišėmis, kuriomis prasideda šv. Zacharijo palaiminimo maldos ir kurios buvo įrašomos šv. Benedikto kryžiuje. Paplitę visoje Europoje (Lietuvoje jie žinoti nuo XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios¹⁷), šie kryžiai buvo siejami su apsauga nuo ugnies, maro ir kitų nelaimių; jie statyti laukuose, nešioti kapšeliuose ant kaklo, užsiuvami drabužiuose, klijuojami ant namų durų¹⁸. Kryžiai karavykai (dar kitaip – šv. Zacharijo, šv. Roko, šv. Benedikto ar maro kryžiai) kartais yra supainiojami su šv. Tomo Akviniečio kryžiumi (antai, naudojant kryžių karavyką patariama melstis „Crux mihi“ maldos žodžiais). Ši painiava galėjo atsirasti ne tik dėl panašios formos (kryžiuje užkoduota ar įrašyta malda), bet ir paskirties: tiek kryžius karavykas, tiek ir šv. Tomo Akviniečio kryžius turėjo apotropinę reikšmę, jais siekta apsisaugoti nuo epidemijų ir perkūnijos pavojų.

St. Thomas Manual: or Devotion of the Six Sundays in Honor of the Angel of the Schools, St. Thomas of Aquin, New York–Cincinnati: Fr. Pustet & Co, 1887, p. 101.

¹⁷ Gabija Surdokaitė, „Kryžius karavykas Lietuvoje: kilmė, paplitimas, papročiai“, p. 29–31; Jolanta Zabulytė, „XVIII a. Alsėdžių paminklo tipologinė problematika“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 52, 2009, p. 61; Marius Jonaitis, „Lietuviškasis epidemijų, karų ir kitų negandų kryžius – karavykas“, in: <https://www.bernardinai.lt/2020-04-19-lietuviskasis-epidemiju-karu-ir-kitu-negandu-kryzius-karavykas/> [žiūrėta 2021 08 03].

¹⁸ Józef Kopeć, „Karawaka, karawika, karawatka“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. VIII, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000, p. 779–780; Marius Jonaitis, „Karavaka, arba Epidemijų kryžius“, in: <https://www.bernardinai.lt/2020-04-10-karavaka-arba-epidemiju-kryzius/> [žiūrėta 2021 08 03].

ŠV. TOMO AKVINIEČIO KRYŽIUS LIETUVOJE:
PIRMIEJI VERTIMAI

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje Antikos laikus menanti „Crux mihi“ malda galėjo būti žinoma bent nuo XVIII a. lotynų¹⁹ ar lenkų kalbomis (1 pav.). Šv. Tomo Akviniečio kryžius galėjo plisti ne tik vieno lapo spaudiniais, bet ir įvairiais nuorašais²⁰. Pasirodęs vertimas į lietuvių kalbą pradėjo naują šios senos pamaldumo formos gyvavimo etapą (2 pav.).

Lietuviškai šv. Tomo Akviniečio kryžius bene pirmąkart buvo išspausdintas vieno lapo spaudinyje apie 1817 m. Kryžiaus formos raidžių labirinte įrašyta malda pavadinta „Karawaku, arba Krziziumi anioliszku“²¹, o dedikacijoje lotynų kalba patikslinta, kad tai esantis šv. Tomo Akviniečio pamaldumo kryžius nuo audrų ir žaibų (*Crux devotionis Thomae Aquinatis, a fulgure et tempestate [...]*), Ananjo mieste užrašytas paties šventojo ranka. Šį vieno lapo spaudinį sudaro „Crux mihi“ maldos tekstas lietuvių ir lotynų kalbomis, kryžiaus formos labirinte užkoduotas lietuviškas maldos variantas, Skapiškio dominikonų Kalvarijos Kryžiaus garbei skirti dvidešimt ketureilių („Pasweykinimas Kriziaus S. Kalwaryoy Skapiszkiu, Kunigu Daminikonu“), apsaugos „nog karones ugniszkos“ prašanti palaiminimo malda („benedykcy, arba blagaslawenstwa“), dedikacija lotynų kalba bei cenzoriaus Goliausko (Golański) leidimas spausdinti. Minėtą dedikaciją Žemaičių vyskupui Juozapui Arnulfui Giedraičiui (1757–1838) pasirašė tekstą išvertęs Skapiškio dominikonų vienuolyno prioras, Kryžiaus kelio promotorius, teologijos daktaras Laurynas Bortkevičius (1756–1823).

Spaudinyje nurodytos „Karavako“ lietuvių kalba atsiradimo aplinkybės – tai Skapiškyje dominikonų vykdytos misijos: „Tas pats Krizius cziesi missy Szweży, lietuwiszkay iszgulditas metose 1817.“ Spaudinio išleidimo metai nenurodyti, bet 1817 m. bibliografiškai paprastai ir nurodo kaip išleidimo datą. Yra žinoma, kad tai buvo antrosios misijos Skapiškyje, skirtos dominikonų ordino jubiliejui, kurios vyko 1817 m. spalio 7–14 d. ir sutraukė daugybę

¹⁹ Antai, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje yra saugomas šio laikotarpio vario raižinys kartu su kryžiaus formos raidžių labirinte įrašyta „Crux mihi“ malda lotynų kalba: Jakub Labinger, *Crux angelica S. Thomae de Aquino*, Leopoli, [XVIII a. II p.], in: LMAVB RSS, V.1/1.6c.92.

²⁰ Pavyzdžiui, jie randami rankraštiniuose XVIII a. poetikos ir retorikos paskaitų konspektuose, žr. Piotr Rypson, *Piramidy, stońca, labirynty*, p. 175, 326–327.

²¹ *Karawakas, arba Krzizius anioliszkas*, [Wilnius]: [s. n.], [1817].

1 pav. Jakub Labinger, *Crux angelica S. Thomae de Aquino*, Lvivas, XVIII a. antra pusė. LMAVB RSS, V.1/1.6c.92

1817

In 119

KARAWAKAS ARBA KRZIZIUS ANIOLISZKAS.

Runku S. Tamozasius iz Akvina Ispalintioia, Zokana Kaznodzieju, lotiniskioj israszilias, ira basnicioj Kunigu Daminikonu Mieste Anagniois. Kurio znotu patsey S. Aniolszkas basniciaus S. Doktoras nog smarkibes lyabiu ir perkunu atsiginava. Tas pats Krizius eziesi misyiu Swyztu, lietuwiskioj iszagulditas metose 1817. nog widalinios literos K. skaytidamas Kriziskoy, ant Kietarius uzalu, atrasi tus zolzius.

- a. Krizius musu apginimas,
- b. Krizius pewnas iszaginimas,
- c. Krizius su mumis gyvena,
- d. Krizioj garbe ir amzina.

Stowa na Karawace Rzymiskiej.
Crux mihi respiciens
Crux mihi certa salus
Crux Domini mecum
Crux est quam semper adoro.

Pasweykimas Krizius S. Kalwaryoj Skapiszkiu, Kunigu Daminikonu.

Eccc Crucem Domini, fuge te partes **S | A | M | I | N | I | T | I | M | A | S** *adversus vici Leo de tribu Juda.*

Silay Krizius dangaus Pona
 Diekuo musu asitona
 Tau apypriciele swyztada
 Lewas tau geminis lenda.
 Ant to medias Karawac
 Diekus iramu atowada.
 O par Kriziusa sawa smerti,
 Leykies musu dangu atwerti.
 Swytkim musu swyztada
 Uz wisuo edrus puykioni.
 Kore lenda: swyztan swyztu;
 Isgazima dukameta.

S | A | M | I | N | I | T | I | M | A | S
N | I | G | I | G | I | N | I | M
G | P | I | A | P | E | G
P | T | A | U | A | P
A | U | S | U | A
U | S | U | S | U
S | U | M | U | S
U | M | S | M | U
M | S | U | S | M
S | U | I | U | S
U | I | Z | I | U

Jesus melone amaina
 Ir nepyrcielej pazina,
 Kurioj uz sau pakirbe,
 Buzimo Tiewa rosada.
 Kas nor Pona apsuoti,
 Turang Krizius medietu,
 Lenda, kol atowada,
 Rada prapjoli amaina.
 Ekie Pona musu swyztu,
 Garbe Krizius bus regita
 Dal patikas swyztukiu
 Ant stowatos swytkiama.

Tas, wileos niam Karma,
 Apkalke deniois ir kama,
 Reduicije Diewa lenda,
 Dangaus, irzimas swytkibe.

U | M | S | M | U
M | S | U | S | M
S | U | I | U | S
U | I | Z | I | U

Kriziu musu Atpirkiois,
 Dangus, zime swytkibe
 Meste, ataru kadrizime
 Su paklusu swytkiama.

Saldus medis giewama
 Tereuocia apypricima
 Kuri loka Atpirkiois
 Krewije sawpawata aprie.
 Ant to Abelianu Krewitua
 Grotkas awieta isawytina
 Chrystus Awielis Diekus,
 Parawididate uz mus Tiewa.
 Gonyu myles Tiewa wieta,
 Kuru tarp namoicis awieta
 Joz Sawu musu wicenyti
 Tarp dwije latur pasawyti.
 Gonyu saw awa amina,
 Sonus pricos Tiewa amina,
 Pasawytas Joz awa naricje
 Imanu swytkybie.
 Po Kriziusu sepulgiene
 Marya Pona swytkiana,
 Spowu motum gowawina
 Patiska powawogonia.
 Prinio Kriziusu latur gawa
 Rony, nos Pona laturu.
 Ir nos dangu apiruciam,
 Iy Kriziu swyztu solum,
 Jezusis.

S | U | I | U | S
P | S | U | S | P
E | I | P | S | P | E
W | E | P | E | W
N | W | E | W | N
A | N | W | N | A
S | A | N | A | S
I | S | A | S | I
S | I | S | I | S
Z | S | I | S | Z
G | Z | S | Z | G

O! Kryzius, neistawididate
Diekus sawu pasawytina
Pogawat, uweroin trytibe
Grotkimas, awawot kalibe,
 Swytkis bak su krizaweta
 Jezu ant smerties isletas
 Prawid wady laturu
 Kol stowatos ant muo Tawa,
 Po Kriziusu Tawa padama,
 Pasawu musu isawidimami,
 Lankik musu swytkybie,
 Parawid, wilsawididate,
 Tawuk sawyng saweruciam
 Ir patikiamu gowawina
 Npyrciela musu Pona, i
 litywawo, Tawa medose,
 Malda pricos Krizius musu,
 Su awilgimiu Chrystus,
 Trytki prujat amana Pona,
 Ir atlyst garbe korona,
 Jezu Pona garbawiam
 Krizu lo swytku sawytkiem
 Masi dangu strawimam
 Su ir amanyu butamem. Amen.

Benediciteja arba Blagostawestwa, kuriu wienas tur abytul. y kiti ataskit. Amen.
 y. Tegul mus blagostawie ir apawigi (nog karones Ugnizkos) Diewes wisagalis, kursay par danguska Tamozasius S. Grotkio basniciaus sawa apawicasi: Nog newerocinku ir wisokiu neabawididate apawiti, ir dwawisku io pamolsiu pripilditi. Amen.
 y. Tas kursay io nauka, ant teysibes ir malones padieta, nog zlastios nepyrciela cilieby ufzytkio, tegul mus wicroy S. ir prisakimose sawa-paweyciana. Amen.
 y. Idant ley wicroy pasipreiti, pilidiami los darbus iki smerties, par ano maldas ir zaslugas, dastotum draugo su io linkimbu amzina. Amen.
 y. Wis tay tegul mumis doda tas, kurio Poniste ira ant amziu amziuliu. Amen.
 y. Ir blagostawestwa Diewa wisagaliga, Tiewa, † ir Sunaus, † ir Dwawios S. † tegul ateyna, ir niekad nestoitie nog musu. Amen.
 y. Ir pakojis io tegul su mumis giewna wisados. Amen. *desumpta, ex antiqua Pont. Rom. Anni 1543.*

Dedicatio. *Crux devotiana* Thomae Aquinatis, a fulgure et tempestate quae exstat Anagninis, in Italia, manu, eisdem Angelici Regi, Doctoris, exarata; Nunc sub felicibus auspiciis, Celsiss. Excell. Reverendiss. Principis, Josephi Arnulphi Godroye, Samogitiani Episcopi, augustis S. Stanislawi etc. vovuculo idiomate in lucem prodians. Ut gregem inclyti Pastoris, amicti, protegat, atque defendat; ita praeceat humillimus servus, interpres P. F. Laurentius Borkiewicz S. T. Doctor. *vive Crucis. Ecclesiae conventus* Meginensis O. P. Promotor.

Wolno drukowac Cen. Golaniski.

2 pav. Karawakas, arba Krzizius anioliszkas, [Vilnius, 1817]. LLTI, F. 1, b. 669

žmonių²², o jas vykdė patys Skapiškio vienuolyno vienuoliai²³. Dominikonai tokioms misijoms ruošdavosi itin rūpestingai: parapijiečiai buvo iš anksto informuojami ir ruošiami, iškilmingas misijų atidarymas buvo siejamas su pasirinktu globėju; kiekvienas misionierius vadovavo pamaldoms ir dalyvavo procesijose, o ypatingą vaidmenį misijose atlikdavo pamokslininkai, kurių pamokslai trukdavo nuo 20 iki 80 minučių²⁴. Tad „Karavako“ išleidimu galėjo būti pasirūpinta iš anksto, ruošiantis šioms misijoms. Kaip spėjo dar tarpukario bibliografas, tekstas greičiausiai išverstas iš lenkų kalbos²⁵ (galbūt analogiško spaudinio) – tai patvirtina lotyniško maldos teksto žangoje įrašytas vienintelis sakinis lenkų kalba (*Słowa na Karawace Rzymiskiej*).

Šiame spaudinyje malda ne tik išversta į lietuvių kalbą, bet lietuviškas vertimas užšifruotas ir kryžiaus formos raidžių labirinte. Lietuviškas tekstas, kaip ir lotyniškajame originale, skaitomas po vieną raidę nuo centro: žodžio „kryžius“ pirmosios raidės „k“ – visomis keturiomis kryptimis. Taip kiekvienos eilutės pradžioje pasikartojantis žodis „kryžius“ (lotynų kalba – *crux*), anot tyrinėtojo Piotro Rypsono, sudaro Kryžiaus ir Kristaus kančios garbei skirtos litanijos įspūdį²⁶. Šiame „Karavake“ pirmąkart išspausdintas lietuviškas maldos variantas:

Krizius musu apginimas,
Krizius pewnas iszganimas,
Krizius su mumis giwina,
Kriziuy garbe ir amzina!

Netrukus „angeliškojo kryžiaus“ malda dar kartą buvo išspausdinta lietuviškai (3 pav.). Pastarasis leidinys vėlgi susijęs su Skapiškio dominikonais bei 1808–1810 m. prie jų bažnyčios įsteigta Kalvarija (Kryžiaus kelio stotimis)²⁷.

²² Lina Dūdaitė-Kralikienė, „Skapiškio bažnyčios jubiliejams skirtoje konferencijoje – apie šio krašto unikalumą“, in: *Rokiškio sirena*, 2019 08 16, prieiga per internetą: <https://www.rokiskiosirena.lt/naujiena/renginiai/skapikio-banyios-jubiliejams-skirtoje-konferencijoje-apie-io-krato-unikalum-foto> [žiūrėta 2021 04 08].

²³ Sławomir Brzozecki, *Misje ludowe dominikanów prowincji litewskiej w latach 1751–1826*, Lublin: EL-Press, 2009, p. 274.

²⁴ Plačiau apie dominikonų misijas žr. Sławomir Brzozecki, *op. cit.*, ypač p. 145–212.

²⁵ *Lietuvių bibliografija*, d. 2: 1800–1864 metai, p. 125 (Nr. 484).

²⁶ Piotr Rypson, „Kryż Pseudo-Wenancjusza w Polsce“, p. 363.

²⁷ Apie Skapiškio dominikonų Kryžiaus kelią žr.: Asta Giniūnienė, *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje: sklaida ir raiška*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos

PASWEYKINIMAS II.

Križiaus S.

Kioniojemies Jezau Pone!
Kursay par karszta mašone,
Prijemey Križiaus Korone.
Diekawojem už šokawa
Affiora, ir smerti Tawa;
Kuriu šwieta atwadawa.
Dok mumis šoku daugibe,
Kad mukos Tawa didibe,
Sławintum szirdziu graudibe.
Iszgirfk bašsa sutwierima,
Prijm̃k szirdziu sutrinima:
Ir aszaru praėjima,
Ant Križiaus kada weydzema,
Kintiet su Tawim giejdzienia,
Ir mirti neliğayteina!
Karalene sopulinga!
Po Križium Sunaus werksminga!
Euk griesznims melaszirdinga!

PASWEYKINIMAS III.

*Križiaus Tamosziaus S. nog griau-
sma.*

*K*rižius musu abginimas.

Križiaus pewras iszganimas.

Križius su mumis gwinas.

Križiu gygarbe ir gūžna!

Kurs par Križiaus krauji brungu,

gednoiu zame ir dungi.

Attolink dungaus rustibe,

Už grieku musu kaltibe.

F

Par

Šiai Kalvarijai jau 1810 m. buvo išleistas vadovas²⁸ (greičiausiai parengtas²⁹ Lauryno Bortkevičiaus³⁰, galbūt padedant poetui, kunigui Antanui Strazdui (1760–1833), viešėdavusiam vienuolyne), bet kryžiaus maldos tekstas į šį leidinį dar nebuvo įtrauktas. „Crux mihi“ maldos vertimas į lietuvių kalbą buvo išspausdintas 1819 m. išleistame antrajame Skapiškio Kalvarijos vadove *Kiales krizaus pona musu Jezusa Chrystusa, arba Kałwarya stacyu kieturolikas*³¹, parengtame Bortkevičiaus³². Šį leidinį, pasirodžiusį jau po minėtų garsiųjų dominikonų misijų Skapiškyje, sudarė dvi dalys – lenkiškas ir lietuviškas tekstas. Lyginant su ankstesniu (1810) leidimu, matyti, kad jis buvo papildytas: pratarne apie atlaidus ir stočių maldomis-meditacijomis kiekvienam liturginiam laikotarpiui bei priedais (himnais Švč. Mergelei Marijai, šv. Jackui (Hiacintui) ir kt.)³³. Lietuviškojoje knygelės dalyje, parašytoje rytų aukštaičių tarne, kaip trečiasis Kryžiaus pasveikinimas po Kalvarijos stočių, yra pridėta ir „Kryžiaus Tamosziaus S. nog griausma“ malda³⁴ bei ją pratęsiančios dar keturios strofos. Tad net spausdinant vien tik maldos tekstą, jo pavadinime išlaikyta sąsaja

---

leidykla, 2013, p. 104; Dalia Klajumienė, „Atmintis apie dominikonus Skapiškyje ir bažnytinės dailės palikimas“, in: *Skapiškis: senovė ir dabartis*, vyriausioji redaktorė ir sudarytoja Aušra Jonušytė, Vilnius: Versmė, 2019, p. 130–132; Alfonsas Motuzas, „Skapiškio kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika“, in: *Skapiškis: senovė ir dabartis*, p. 762–790.

²⁸ [Laurynas Bortkevičius], *Giesmes apej kieturolika stacyu, mukas Jezusa Pona prie nauios Kałwaryos, baznicioy kunigu dominikonu Skapiszkios*, Wilniuy: Drukarnioy Kunigu missionoriu, 1810. Tiesa, dėl knygelės aprobacijos („reimprimatur“) manoma, kad tai galėjusi būti antroji giesmynėlio laida, nors ankstesnis leidimas nežinomas, žr. *Lietuvos TSR bibliografija*, t. 1, p. 57 (Nr. 164).

²⁹ Ši knygelė parengta pagal nežinomo autoriaus universalų leidinėlių *Kałwaryos arba Kialej Kryžiaus* (apie 1797), kurios buvo išspausdinta ne viena laida iki pasirodant Motiejaus Valančiaus parengtam pataisytam variantui (1855), žr. Vaclovas Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, p. 117–118.

³⁰ *Lietuvos TSR bibliografija*, t. 1, p. 56–57 (Nr. 164); Daiva Narbutienė, „Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriaus unikumai“, in: *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, 2009, (2005–2006), p. 91–92.

³¹ Pilną aprašą žr. išn. 4.

³² *Lietuvos TSR bibliografija*, t. 1, p. 57–58 (Nr. 166). Biržiška laikė Bortkevičių tiek šios knygelės, tiek ir pirmojo vadovo leidimo leidėju ir vertėju į lenkų kalbą, o abu leidinėlius, anot jo, parengė Antanas Strazdas, žr.: Vaclovas Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, p. 118–119; Idem, „Nežinomi senieji lietuvių raštai ir rašytojai“, p. 53; Idem, *Knygotyros darbai*, Vilnius: Pradai, 1998, p. 253.

³³ Asta Giniūnienė, „Kryžiaus kelio iliustracijos Lietuvos XIX a. leidiniuose“, in: *Menotyra*, 2011, t. 18, Nr. 1, p. 50.

³⁴ [Laurynas Bortkevičius], *Kiales krizaus...*, p. 119.

su kryžiumi. Knygelėje įrašyta malda beveik identiška minėtame vieno lapo spaudinyje išspausdintam „Karawako, arba Krziziaus anioliszko“ (1817) tekstui, skiriasi vos viena kita raide:

Križius musu abginimas.
Križiaus pewnas Iszganimas.
Križius fu mumis giwina.
Križiuy garbe ir amžina!

Lenkiškoje knygelės dalyje buvo išspausdinta Skapiškio vienuolyno prioro Lauryno Bortkevičiaus dedikacija Ignacui Tyzenhauzui, be kitų tekstų, taip pat įtrauktas „Himnas apie Šv. Kryžių iš šv. Tomo Akviniečio, angeliškojo daktaro, „Karavako“ [apsaugai] nuo perkūnijos“ (*Hymn o Krzyzu S. Z Karawaki S. Tomasza z Akwinu Anielskiego Doktora, przeciwko piorunom*). Himną sudaro šeši posmeliai, pirmajame įrašyta šv. Tomui Akviniečiui priskirta malda. Tad iš Skapiškio dominikonų Kalvarijai skirtos knygelės *Kiales krizaus* galėjo pasklisti ne tik lietuviškasis, bet ir lenkiškasis „Crux mihi“ maldos variantas:

Krzyż pewném moim zbawieniem,
Krzyż mi bezpiecznem Źchronieniem,
Krzyż Pański zemną zoŹtaie:
Krzyż ktôremu cześć oddaie.³⁵

Taigi, ankstyviausias žinomas lietuviškas „Crux mihi“ maldos variantas buvo susijęs su Skapiškio dominikonais. Skapiškyje dominikonai įsikūrė dar 1750 m.³⁶ Pirmajai bažnyčiai 1806 m. sudegus, buvo pradėta statyti (1819) naujoji, mūrinė, Šv. Hiacinto titulo vienuolyno bažnyčia. 1810 m. gavus Vilniaus vyskupijos administratoriaus Jeronimo Stroinovskio (Strojnowski,

³⁵ *Ibid.*, p. 110.

³⁶ Apie Skapiškio dominikonų vienuolyno ir bažnyčios istoriją žr.: Algirdas Baliulis, „Iš Kupiškio ir apylinkų praeities“, in: *Kupiškio kraštas*, redakcinė komisija: Vytautas Merkys [et al.], Vilnius: Varnas, 1997, p. 91–118; *Skapiškis*, sudarė Aliutė Elena Markevičiūtė, Utena: Utenos Indra, 1999, p. 31–36; Viktoras Petkus, *Dominikonai Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 647–663; Dalia Klajumienė, *op. cit.*, p. 125–155; Aldona Vasiliauskienė, „Skapiškio Šv. Hiacinto (Jackaus) parapija“, in: *Skapiškis: senovė ir dabartis*, p. 191–306.

1752–1815) privilegiją buvo suformuotas Skapiškio dominikonų Kryžiaus kelias, kurį sudarė 14 medinių malksnomis dengtų koplytėlių, puoštų ant drobės tapytais Kristaus kančios stočių paveikslais: keturios nedidelės buvo pastatytos prie bažnyčios, o kitos dešimt buvo didesnės ir kiek nutolusios, arčiau kapinių³⁷. Skapiškio Kalvarijos atlidai vykdavo per Sekmines (didieji atlidai), taip pat šv. Hiacinto dieną sekmadienį po Žolinės, Švč. Mergelės Marijos Ramintojos (Guodėjos) brolijos dieną („Broctwas Patieszyima Motinos SS.“) antrą sekmadienį po šv. Hiacinto, Didįjį šeštadienį, antrą sekmadienį po Velykų (Jėzaus Karsto atradimo dieną), o nesant šių švenčių – kartą per mėnesį³⁸. Kaip pagalba maldininkams buvo išleisti minėti Skapiškio dominikonų Kryžiaus kelio vadovai. Vis dėlto Kryžiaus keliui ilgiau gyvuoti sutrukdė caro valdžia. Uždarius vienuolyną (1832) gerokai sumažėjo Kryžiaus kelio maldininkų, o 1866 m. apskritai uždraudus Kryžiaus kelio procesijas už šventorių ribų bei pastatytų koplytėlių remontą³⁹, Skapiškio dominikonų Kalvarijai buvo lemta sunykti.

Kalbant apie šv. Tomo Akviniečio kryžiaus kelią į Lietuvą, verta stabtelėti prie minėto dominikono Lauryno Bortkevičiaus. Teologijos daktaras, religinių raštų rengėjas, gimęs Šiluvos valsčiuje, Bortkevičius mokslus ėjo Raseinių dominikonų seminarijoje (*studium formale*), spėjama, studijavo Vilniaus akademijoje, 1770 m. įstojo į dominikonų ordiną. 1789–1791 m.⁴⁰ jis mokytojavo ir vikaravo Seinuose, 1804 m. minimas kaip teologijos, Šventojo Rašto, bažnytinės teisės profesorius Vilniaus dominikonų vienuolyno mokykloje⁴¹,

³⁷ Dalia Klajumienė, „Atmintis apie dominikonus Skapiškyje ir bažnytinės dailės palikimas“, p. 130–131.

³⁸ [Laurynas Bortkevičius], *Kiales krizaus...*, p. 3–4.

³⁹ Dalia Klajumienė, „Atmintis apie dominikonus Skapiškyje ir bažnytinės dailės palikimas“, p. 131–132; Asta Giniūnienė, „Kryžiaus kelias bažnyčių šventoriuose“, in: *Kultūros paminklai*, Vilnius: Savastis, 2009, t. 14, p. 152–165.

⁴⁰ Istoriografijoje paprastai nurodomi 1790–1791 m., bet yra išlikęs 1789 m. dokumentas, pasirašytas profesoriaus Lauryno Bortkevičiaus ir kitų Seinų formaliosios studijos egzaminatorių, žr. Formaliosios Seinų dominikonų vienuolyno studijos dėstytojų išduotas egzaminų pažymėjimas teologijos studentui R. Dapkevičiui, [Seinai], 1789 03 16, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F43-16126, l. 1–2.

⁴¹ *Wiadomość o Nowiciacie, i naukach w Prowincyi Litewskiej Zakonu Kaznodzieyskiego dana Roku 1804 na rok 1805*, 1804, in: LMAVB RS, F43-3702, l. 41. Tiesa, šiame rankraštyje nurodytas Bortkevičiaus amžius – 52 metai – neatitinka dabar žinomos jo gimimo datos (1756 08 10, taigi turėtų būti 48 metai). Čia pateikti ir kiti jo biografijos duomenys: 4 metai jo einamų pareigų, 26 – kunigystės, 35 – pašaukimo.

vėliau buvo Skapiškio dominikonų vienuolyno prioru, ten gyveno iki pat mirties⁴². „Karawako, arba Krziziaus anioliszko“ (1817) spaudinyje kaip Skapiškio dominikonų vienuolyno bažnyčios Kryžiaus kelio promotorius nurodytas Bortkevičius. Tad jis tikrai galėjo rūpintis Europoje paplitusio „angeliškojo kryžiaus“ vertimu į lietuvių kalbą, beje, ir dėl dominikoniško solidarumo, nes kryžiaus malda jau buvo glaudžiai susijusi su jo konfratro šv. Tomo Akviniečio vardu. Šio dominikono ryšys su malda pabrėžiamas ir minėtame vieno lapo spaudinyje (1817):

Karawakas, arba Krzizius anioliszkas. Runku S. Tamosziaus isz Akwina Iszpažintoia, Zokana Kaznadzieju, lotinisz kay iszraszitas, ira baznicioy Kunigu Damini konu Mieste Anagnios.

Kuria znoku patsay S. Anioliszkas bazniczias S. Daktaras nog smarkibes žaybu ir perkunu atsigindava.

Galima spėti, kad pati kryžiaus malda į Bortkevičiaus akiratį pateko per dominikonišką aplinką, galbūt iš analogiško vieno lapo spaudinio. Kaip minėta, pirmajam vertimui į lietuvių kalbą buvo panaudotas lenkiškas originalas. Lenkijoje bene žinomiausia kryžiaus formos malda – įrašyta viename Krokuvos Švč. Trejybės dominikonų vienuolyno bažnyčios altoriuje⁴³. Tekstas nuo šio altoriaus (ar antkapio, kaip manyta anksčiau)⁴⁴ jau 1790 m. buvo išspausdintas dominikonų istoriografo, Lenkijos dominikonų istorijos kronikos autoriaus Lauryno Teležinskio (Wawrzyniec Teleżyński, 1743–1801) knygoje⁴⁵, tad šios vienuolijos aplinkoje jis tikrai buvo žinomas.

⁴² Apie jį taip pat žr. Viktoras Petkus, *op. cit.*, p. 656, 876.

⁴³ Piotr Rypson, „Krzyż Pseudo-Wenancjusza w Polsce“, p. 368–369.

⁴⁴ *Kraków: kościół i klasztor OO. Dominikanów*, opracowali Leonard Lepszy i Stanisław Tomkowicz, Krakow: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1924, p. 149; Wiktor Szymborski, „Nagrobek w kruzgankach dominikańskich“, in: *Dotknij kultury* (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie), prieiga per internetą: <http://www.dotknijkultury.pl/pl/adaptacje/nagrobek-w-kruzgankach-dominikanskich> [žiūrėta 2020 12 12].

⁴⁵ *Epitaphia in Ecclesia SS. Trinitatis FF. Prædicatorum*, Cracoviæ a F. Laurentio Teleżyński, eiusdem ordinis ibidem studii Baccalaureo Collecta, Cracoviæ: Typis Dziedzicka et Succesorum, 1790, p. 48–49 (Nr. 97).

NAUJAS „KARAVAKO“ LEIDIMAS LIETUVIŲ KALBA
(XIX A. ANTROJI PUSĖ)

Šią gana aiškią šv. Tomo Akviniečio kryžiaus lietuvių kalba plitimo istoriją sujaukia dar vienas spaudos lakštas (4 pav.). 1858 m. sausio 16 d. Vilniaus katedros kanauninkui Aleksandriui Vrublevskiui (Alexander Wróblewski) aprobavus, o cenzoriui Pavelui Kukulnikui davus leidimą, Mozės (Maušos) Zimelovičiaus-Tipografo spaustuvėje⁴⁶ Vilniuje buvo išspausdintas vieno lapo spaudinyš „Karawaka arba Kryžius Anioliszkas“⁴⁷. Bene vienintelis žinomas šio spaudinio egzempliorius saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Bibliografijose jis nėra minimas⁴⁸. Karolio Estreicherio *Bibliografia polska* nurodo tik identišką spaudinį (sutampa metai, vieta, spaustuvė) lenkų kalba⁴⁹. Toks spaudinyš lenkų kalba, su identiškais leidimo ir aprobatos duomenimis, išlikęs iki šiol⁵⁰ (5 pav.).

Iki šiol lieka nežinomas ir spaudinio „Karawaka arba Kryžius Anioliszkas“ (1858) iniciatorius bei maldos vertėjas. Šiame vieno lapo spaudinyje lietuvių kalba tėra pateikta tik menka užuomina – nurodyti jo inicialai S. P. (*Kosztem i własności S. P.*). Panašiu laiku toje pat spaustuvėje tokiais pat inicialais pasirašęs autorius S. P. išleido lenkiškai-lietuvišką žodynėlį ir pasikalbėjimus

⁴⁶ Nurodyta 1858 m. spausdinimo Vilniuje data kelia daugiau klausimų: kiek yra žinoma, Mauša Zimelovičius-Tipografas, jo tėvui Z. Nachimovičiui-Tipografui mirus, tik 1862 m. gavo leidimą atidaryti žydų spaustuvę Vilniuje, žr. Roza Bieliauskienė, „Vilniaus žydų spaustuvių knygos muziejaus rinkiniuose“, in: *Lietuvos muziejų rinkiniai*, Nr. 3, prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Biblioteka/bieliauskiene.htm> [žiūrėta 2021 04 08].

⁴⁷ *Karawaka arba Kryžius Anioliszkas*, [Wilno]: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa, [1858 01 16], in: VUB RS, F196-231. Archyvinėje anotacijoje rašoma, kad tai esantis „„Karavykų“ arba Šv. Benedikto kryžius, saugantis nuo epidemijų“.

⁴⁸ Beje, kiek anksčiau, 1857 m. rudenį tas pats kanauninkas Aleksandras Vrublevskis aprobavo, o cenzorius Pavelas Kukulnikas leido spausdinti panašų, apotropinio pobūdžio leidinėį – aštuonių puslapių knygelę, kur taip pat buvo išspausdintas dviejų kryžmų kryžius su įrašytomis raidėmis apsisaugoti nuo maro, žr. *Apginimas nuog užsirožiima*, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, [1857], žr. *Lietuvos TSR bibliografija*, t. 1, p. 22–23 (Nr. 64).

⁴⁹ „*Karawaka czyli Krzyż anielski*, Wilno, druk. Zymelowicza, 1858, fol., str. 1“ – tokią informaciją pateikia Karol Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia = Bibliographie polonaise du XIXème siècle*, Polska Akademia Nauk, Uniwersytet Jagielloński, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987, t. 14: *Kalenkiewicz – Katakumby*, p. 122.

⁵⁰ *Karawaka czyli Krzyż anielski*, Wilno: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa, [1858 01 16], in: LMAVB RS, F207-3144.

Karawaka arba Kryžius Anioliszkas.

Atundimas S. Tamosziaus iš Akwim, Anioliszko daktaro barmėtos Szwentos (szpat. Kozm. Ira datūras uzilegėjū arba konduktorium Dwasizku piaszajs perkunijū didėj biencziū ant, katrimu moku ir patsaj S. Tamoszius uzsidegje.

Hymnas

- Kryžius owanas mano igeidimas.
- Kryžius supiezinas mano usidegimas.
- Kryžius Pona su manim paruoja.
- Kryžius kartan garbe duodama.

Klūras par kraja savo kryžiaus.
Zegde dangaus su žiemo artina.
Tas tegal uturu usmerota.
Kraja par grotus usidūta.
Tegul mus kryžius Tawo isgana
ir tuomas blaģalawoj.
Tegime sukybe atkūliat
ir spoko dūmas patiesimas.

E	I	A																																		
A	T	S																																		
T	S	O	Z	A	N	M	E	Z	I	K	S	N	A	P	Z	Y	Z	Y	Z	K	T	O	R	E	M	U	C	Z	E	S	C	O	D			
S	O	Z	A	N	M	E	Z	I	K	S	N	A	P	Z	Y	Z	Y	Z	K	T	O	R	E	M	U	C	Z	E	S	C	O	D				
S	O	Z	A	N	M	E	Z	I	K	S	N	A	P	Z	Y	Z	R	K	R	Z	Y	Z	K	T	O	R	E	M	U	C	Z	E	S	C	O	D
S	O	Z	A	N	Z	E	Z	I	K	S	N	A	P	Z	Y	Z	R	Z	Y	Z	K	T	O	R	E	M	U	C	Z	E	S	C	O	D		
A	T	S																																		
E																																				

Benedykėja.

Katra tur wionas usidje, o kato atskūti.
Amen.
Iesinta iz wionas Patrykuu Rymu edū.
A. 1542 et Venetia. A. 1543 caballario O.
P. T. III, pag. 292.
V. Tegul blaģe wija ir usigo mus nog koronies ugnies DIEWAS Wisagalis, katras par zastingas blaģalawita Tamosziaus iz Akwim iszapaintoja Sawo, Dwasizka man- drisbe pasawista. Basmiozia Szwenta nog paklidimo stroszno, ir nuwidieju n bajsju, sawialbe Tejbisbe, ir tikra moksta pripildit tejsmewa. R. Amen.
V. Tas, kure Awg moka patwirtino ir silje, izaloni usidolagas nuo suspan- dimo neprieteliu iskalke ir czysta, tegul tejsus Wieroj Sawo, ir usidjyma walej sawo mus patieszga. R. Amen.

E	I	N	E	W	I	E	N	I	E
N	E	I	W	A	W	J	E	N	
W	A	B	A	W	J				
A	B	Z	R	A					
B	Z	E	Z	R					
Z	E	L	E	Z					
E	I	O	I	E					
I	O	M	O	I					
O	M	E	M	O					
M	E	N	E	M					
E	N	W	S	E					
N	W	E	W	N					
W	E	P	E	W					
E	P	Z	P	E					
P	Z	Y	Z	P					

ape kryžim Szwenta.

Ti par apirama daktota.
Usidijit mus gwahkina wionas
Tejbisbe, mus tuom uskoti isgimiso
Kryžeski pag pampidra.
Wiek mus kiale Tawo mukos,
Gink nog neprietelus rankos,
Usitutek muso kryžiaus Sawo
Perkūnt ruanbe DIEWA.
Mabta muso kryžiaus apika
Primk isgandiojan DIRWA
Ir tūjas su sastagoms Tawo
Padarke juos Dangaus wartaja. Amen.

E	I	A																																		
A	T	S																																		
T	S	O	Z	A	N	M	E	Z	I	K	S	N	A	P	Z	Y	Z	Y	Z	K	T	O	R	E	M	U	C	Z	E	S	C	O	D			
S	O	Z	A	N	M	E	Z	I	K	S	N	A	P	Z	Y	Z	R	K	R	Z	Y	Z	K	T	O	R	E	M	U	C	Z	E	S	C	O	D
S	O	Z	A	N	Z	E	Z	I	K	S	N	A	P	Z	Y	Z	R	Z	Y	Z	K	T	O	R	E	M	U	C	Z	E	S	C	O	D		
A	T	S																																		
E																																				
M	Z	Y	Z	M																																
I	M	Z	M	I																																
B	I	M	I	B																																
E	R	I	B	E																																
S	E	B	E	S																																
P	S	E	S	P																																
T	P	S	P	I																																
E	I	P	I	E																																
C	E	I	E	C																																
Z	C	E	C	Z																																
N	Z	C	Z	N																																
E	N	Z	N	E																																
S	E	N	E	S																																
C	S	E	S	C																																
H	U	S	C	H																																
R	H	C	H	R																																
O	R	H	R	O																																
I	N	O	R	O	N	I																														
N	E	I	N	O	N	E	N																													
E	I	N	E	I	N	J	E	N	I	E																										

- Kad ta tikra swira pastiprinti, gias darbus daridams lig gaju e par maldas ir zastingas Jo i smizina szeszeliwasti bte tumm irawoditi, karta su Juopni Dangaus linksimbese draugajs statis galutimem. R. Amen.
- Tegul duot tas, katro karaliste ir ponawoims daktur gronokin ir galo, ant smizis amžijum. R. Amen.
- W. Blaģalawentwa Tiwa Wisagalin- ozia i Tawo, i ir Sannus ir Dwasizka Szwentos, tegul wżengia ant musu, ir pareto su musis wisados. R. Amen.
- I. Ir Pakajsa Jo tegul giwi as su mu- mis wisados. R. Ir su Dwasie musu. Amen.

Isguldimas Tikra ranka S. Tamosziaus lotnizskas litaronis abzopczita ira ir dabar mieste Anagujos Walfu u žiamie prie SS. Dominikoma, iz katro diadas czionaj zolrej žiamajszekaj parlumoczi. Pradedas nog litaronis k widuj, ir skiantim kritizim, daros klatirj pradizs Hymna, kaip aukszczizna. Tas kryžius lotnizsko Kopijo pirma esiti jowijos Wilnijoje miatose 1866, su žinia S. Jona Neglomocena Kōszczakauska Wisnupa, Wilnians. — Miatose 1816 pradzio septintu amžiaus žokom Komatlejus ant pōidieties Missij SS. pirma siki lankiszka lezwie pasirode, o dabar parlumocziuz iz lankiszko atū žiamajszeko lezwio.

Tie, kurie wieris Szw. Benedykcia ir Maldu ir utarima apitekos Szw. Tamosziaus ir Szw. Benedikta, tie dastos ko prasidimi, kurie newieris tie nedastos.

Wohno pradruckowac. — Cenzor Isigaj dūchowiyob, Kan. Kat. Wilen. X. A. W. Wahlwaki.
Powsielnia druczowac. — Wilno, 16 Sycznia 1868 rod. — Cenzor Piosot Kulebki.

WILNO, u Drukarni M. Zymkiewicza Typografu.

4 pav. Karawaka arba kryžius anioliszkas, Vilnius, [1858 01 16]. VUB RS, F196-231

Lęguas pasabas iszsimokima ležuviu lękiszka ir letuwiszka (1860)⁵¹, vadinasi, jis puikiai mokėjo lenkų ir lietuvių kalbas⁵². Tad galima numanyti, kad ir šio „Karavako“ leidimu (o gal ir vertimu) pasirūpino tas pats – iki šiol liekantis anonimas – S. P. (Tiesa, minėtame identiškame 1858 m. vieno lapo spaudinyje lenkų kalba nurodyti kiti inicialai – S. B., tai greičiausiai rodo viename iš spaudinių įsivėlusią klaidą, o kartu iškelia ir papildomų klausimų).

Spaudinyje „Karawaka arba Kryžius Anioliszkas“ (1858) po įžangos pateiktas „Hymnas ape kryžiu Szwenta“ (šeši ketureiliai, pirmasis yra aptariamos maldos vertimas į lietuvių kalbą), palaiminimas („Benedykcyja“), „Karavako“ istorija, aprokata. Šiame spaudinyje pateikta informacija ignoruoja iki šiol mums jau žinomus faktus ir pateikia naujus. Antai, rašoma, kad šis „Kryžius“ Vilniuje pirmąkart buvo išleistas lotyniškai 1806 m. su vyskupo Jono Nepomuko Korvino Kosakovskio (1755–1808) žinia. Toliau dėstoma, kad po dešimtmečio (1816), minint 600 m. dominikonų misijų sukaktį, pirmą kartą buvęs išspausdintas lenkiškai, ir tik 1858 m. esą pirmąkart išleistas lietuviškai:

Iszguldimas Tikra ranka S. Tamosziaus lotiniszkomis litaroms abznoczita ira ir dabar mieste Anagnijos Walaku žiamie, prie SS. Dominikoniu, isz katro diadas czionaj žodzej žiamajtiszkej partlumocziti. Pradedas nog litaros k. widuj, ir skajtant križiumi, daros kiaturi pradzios Hymnu, kaip aukszcziaus. Tas kryžius lotiniszko kopijo pirma siki jowijos Wilniuje miatose 1806, su žinia S. Jona Nepomucena Kosakauskia Wiskupa Wilniaus. – Miatuose 1816 pradžio septinta amžiaus zokonu Koznadziejaus ant pomieties Missiju SS. pirma siki lankiszkom ležuwe pasirode, o dabar partlumoczitas isz lankiszko ant žiamajtiszko ležuwio.

⁵¹ *Lęguas pasabas iszsimokima ležuviu lękiszka ir letuwiszka*, par S. P. = *Łatwy sposob nauczania się języków polskiego i litewskiego*, Wilniuje: Spaustuwien M. Zymelowicztes typografa, kaszta S. Neumana, 1860. Apie jį žr. *Lietuvos TSR bibliografija*, t. 1, p. 225–226 (Nr. 630).

⁵² *Lietuvos TSR bibliografijoje* pateikiamas Vaclovo Biržiškos spėjimas, kad šios knygelės autorius galėtų būti kalbininkas Kazimieras Kristupas Daukša (1795–1865), žr.: *Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 1: A–P, Vilnius: Mintis, 1985, p. 673 (Nr. 1922k); *Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 2: R–Ž, Vilnius: Mintis, 1988, p. 508. Vis dėlto atrodo, kad Biržiška rašė apie *Lietuwiszka-lenkiszko žodyno* (apie 1858) autorių, žr. *Lietuvių bibliografija*, d. 3: *Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904): I-osios ir II-osios dalies papildymai*, sudarė Vaclovas Biržiška, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1929, p. 520 (Nr. 1820), p. CLXIII (Nr. 1140a).

Apie čia paminėtus šv. Tomo Akviniečio kryžiaus maldos vertimus į lotynų (1806) ir lenkų (1816) kalbas daugiau nepavyko rasti jokios informacijos. Spaudinio leidėjas nepaminėjo ankstesnių maldos vertimų į lietuvių kalbą, apie kuriuos jis išties nežinojo ir jais nesinaudojo. Tą rodo besiskiriantis nuo ankstesnių variantų – „Karawako, arba Krziziaus anioliszko“ (1817) bei „Križiaus Tamosziaus S. nog griausma“ (1819) – vertimas. Šiuo atveju „Karawaka arba Kryžius Anioliszkas“ (1858) į lietuvių kalbą išversta tokiais žodžiais:

Kryžiau pewnas mano iżganimas,
Kryžius bezpiacznas mano užsidengimas.
Kryžius Pona su manim parstoja.
Kryžius kuriam garbe duodame.

Beje, reikėtų pabrėžti, kad pirmajam lietuviškam vertimui (1817) buvo įdėta daugiau pastangų: nepatingėta kryžiuje įrašyti ir užkoduoti lietuviškų maldos eilučių, vertimas yra labiau literatūrinis, kai tuo tarpu 1858 m. „Karawaka arba Kryžius Anioliszkas“ išverstas pažodiškiau, jame daugiau polonizmų, o ir pačia-me kryžiuje buvo paliktas užšifruotas lenkiškas maldos teksto variantas:

Krzyz pewne moie zbawienie
Krzyz mi bezpieczne schronienie
Krzyz Panski ze mną zostaie
Krzyz ktoremu czesc oddaię.

Tad turime jau du skirtingus „Crux mihi“ vertimus į lietuvių kalbą. Nors pirmajame spaudinyje (1817) likęs sakinyš lenkų kalba rodytų, kad buvo vers-ta iš lenkų kalbos, vis dėlto panašu, kad anas ketureilis buvo verstas iš lotynų kalbos ar bent jau stengiantis nenutolti nuo lotyniško teksto, o šitas – pažo-džiui iš lenkų kalbos⁵³. Dar daugiau painiavos sukėlė bibliografas Vaclovas Biržiška (1884–1956), kuris mini buvusius naujus ketinimus išleisti šv. Tomo Akviniečio kryžiaus maldą lietuviškai. Pasak jo, 1860 m. balandžio 21 d. kunigas Kazimieras Vizgirda (1788–1861)⁵⁴ vyskupo Motiejaus Valančiaus

⁵³ Už šią įžvalgą dėkoju dr. Onai Dilytei-Čiurinskienei.

⁵⁴ Kazimieras Vizgirda – teologijos magistras (1815), dėl polinkio alkoholiui nuolat kilnotas po įvairias parapijas, nuo 1856 m. iki mirties gyveno Vilniaus bernardinų vienuolyne,

(1801–1875) aprobatai nusiuntęs žemaitiškai išverstą „Karavaką“. Vyskupas uždėjęs rezoliuciją „nelaikęs tinkamu daiktu leisti jį spausdinti ne dėl paties vertimo tinkamumo ar netinkamumo, bet dėl neaiškaus turinio, kuris liaudžiai nebūtų naudingas“, ir sugražino rankraštį kun. Vizgirdai⁵⁵. Biržiškos nuomone, kun. Vizgirda galėjo nusiųsti 1817 m. išleistą „Karavako“ vertimą kaip savo darbą⁵⁶, galbūt atradęs jį dominikonų vienuolyne. Kun. Vizgirda pats bandė tapti vienuoliu, įstojo (1849) į dominikonus, priėmė Dominyko vardą, galbūt dėl „nepagydomos ligos“ (alkoholizmo) pašalintas iš ordino, mirė Vilniuje⁵⁷. Jei informacija apie Vizgirdos išverstą „Karavaką“ yra teisinga, tai būtų jau trečiasis bandymas – deja, nepavykęs – publikuoti šį raidžių labirintą lietuviškai, ir vėl susijęs su dominikonais.

PAMALDUMO ŠV. TOMO AKVINIEČIO KRYŽIUI PLITIMAS LIETUVOJE

Kaip matome, turimi duomenys leidžia kalbėti apie vis atgimstantį pamaldumą šv. Tomo Akviniečio kryžiui XIX a. Lietuvoje. Pamaldumas visuomenėje galėjo sklisti skirtingomis formomis ir kalbomis. Pavyzdžiui, yra išlikęs rankraštis lenkų kalba „Karawak czyli Krzyż Anielski“, kur tradiciškai paaiškinama šios kryžiaus formos maldos apsauganti prasmė, taip pat pateikiamas šešių posmelių „Himnas apie Šv. Kryžių“ (pirmasis yra būtent kryžiaus malda lenkų kalba) bei palaiminimas („Benedykcyia“)⁵⁸ (6 pav.). Tokios maldos sklaidą ir poreikį lietuvių kalba bene išraiškiausiai parodo 1817 m. „Karawako“ spaudinio rankraštinis perrašas, grafiškai perteikiantis visą spausdinto teksto

---

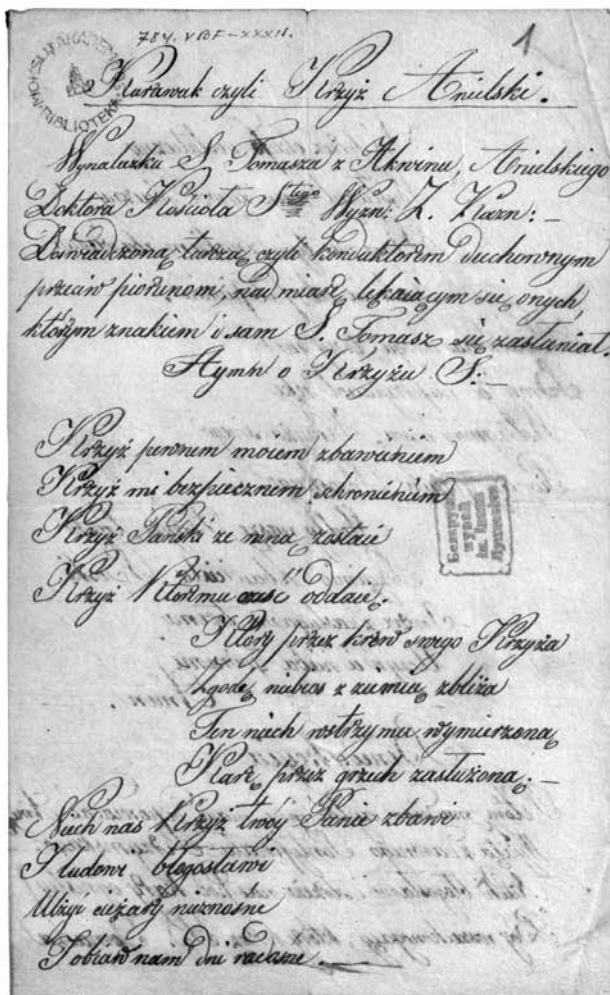
išleido „Biblija diel wajku lenkiskzai ir lietuwiszkai“ (1823), kiti kūriniai liko rankraščiuose, žr. [Juozas Vaišnora], „Vizgirda Kazimieras“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 34: *Vienos kongresas – X spinduliai*, redakcija: Vaclovas Biržiška [et al.], South Boston (Mass.): Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, p. 425.

⁵⁵ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 420.

⁵⁶ Biržiška dėl rašto Valančiui net ir 1817 m. „Karavaką“ buvo priskyres kun. Vizgirdos autorystei, žr. Vaclovas Biržiška, „Nežinomi senieji lietuvių raštai ir rašytojai“, p. 53.

⁵⁷ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2, p. 175; [Juozas Vaišnora], „Vizgirda Kazimieras“, p. 425.

⁵⁸ Rankraštis tarpukaryje saugotas Ivano Luckevičiaus (1881–1919) vardo baltarusių muziejuje Vilniuje, žr. *Karawak czyli Krzyż Anielski*, in: LMAVB RS, F21-784, l. 1–2.

6 pav. Karavak czyli
Krzysz Anielski.
LMAVB RS, F21-784, l. 1-2

vizualumą⁵⁹. Nuorašas padarytas raidė į raidę, ženklas į ženklą, nelietuvinant raidžių rašybos ir nė kiek nenutolstant nuo originalo; tai gali rodyti jo viena-laikiškumą ir sąsają su spaudos draudimo laikotarpiu perrašomais lietuviškais tekstais⁶⁰ (7 pav.).

Yra duomenų ir apie šios maldos funkcionavimą XX a. Antai, Skapiškio Šv. Hiacinto bažnyčioje 1940–1946 m. vargonavęs Albinas Gokas (1899–1957) turėjo rankraštinių natų rinkinį su Gavėniai skirtomis Skapiškio

⁵⁹ Karavakas, arba Krzizius anioliszkas, [po 1817], in: LMAVB RS, F12-563.

⁶⁰ Mikas Vaicekuskas, „Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu“, in: Naujasis Židinys-Aidai, 2009, Nr. 1-2, p. 20-28.

Kryžiaus kelio maldomis ir giesmėmis, tarp kurių buvo ir „Kryžiaus Tamošiaus švento“ giesmė (jos melodija sutampa su Vilniaus Verkių Kalvarijos Kryžiaus kelio giesmės „Dieve, mūsų Sutvėrėjau“ melodija)⁶¹. Tad Skapiškyje šv. Tomo Akviniečio kryžiaus malda, įgavusi giesmės pavidalą, tebefunkcionavo net ir praėjus daugiau kaip šimtmečiui nuo jos pirmojo vertimo pasirodymo. Kartu ji išlaikė ir sąsają su Skapiškio bažnyčios Kalvarija.

Vis dėlto yra keblu kalbėti apie šv. Tomo Akviniečio kryžiaus paplitimą Lietuvoje, visų pirma turint mintyje vieno lapo spaudinius, kuriuose šis pamaldumas atsiskleidė pilniausiai. Antai, yra žinoma, kad „Karawaką, arba Krzizių anioliszką“ (1817) yra turėjęs R. Šliupas⁶², yra žinomi keli iki šiol išlikę spaudinio egzemplioriai⁶³. O spaudinio „Karawaka arba Kryžius Anioliszkas“ (1858) pavyko surasti vienintelį egzempliorių; dar vienas egzempliorius išliko identiško spaudinio lenkų kalba. Gali būti, kad dėl intensyvaus naudojimo jie buvo tiesiog „suskaityti“, todėl jų tiek mažai ir teišliko⁶⁴. Numanomas intensyvus „Karavako“ spaudinių naudojimas gali būti siejamas su jų apotropine funkcija. Panašios paskirties spaudiniai su kryžiais karavykais buvo kabinami namuose arba nešiojami prie savęs (susukti į ritinėlių ir įdėti į kapsulę), aukoti kaip votai⁶⁵; taigi, analogiškai galėjo būti naudojami ir spaudiniai su šv. Tomo Akviniečio kryžiumi.

Kalbant apie šv. Tomo Akviniečio kryžiui teiktą apotropinę reikšmę, neatmestinas padidėjęs jo poreikis gresiančių nelaimių, pavojų akivaizdoje. Šiuo atveju itin reikšmingas minėtas spaudinys „Karawaka arba Kryžius Anioliszkas“ (1858), priklijuotas ant medinės lentelės. Būtent tokiu būdu – pakabinamas namuose – galbūt visus 120 metų, iki patenkant į Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrių, šv. Tomo Akviniečio kryžius saugojęs

⁶¹ Alfonsas Motuzas, *op. cit.*, p. 774, 784–785.

⁶² *Список литовских и древне-прусских книг, изданных с 1553 по 1903 г.*, p. 28 (Nr. 216); *Lietuvių bibliografija*, d. 2: 1800–1864 metai, p. 125 (Nr. 484).

⁶³ Žinomi egzemplioriai saugomi Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje (A2/817), Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne (LLTI, F. 1, b. 669), Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge (Лr13).

⁶⁴ Čia galime prisiminti populiariusius Petro Skargos (Piotr Skarga, 1536–1612) *Šventųjų gyvenimus (Zywoły świętych Starego i Nowego zakonu...)*: nors nuo 1579 m. pasirodė daugelis leidimų, knygų išliko negausiai, be to, visi žinomi ankstyvųjų leidimų egzemplioriai yra defektuoti, žr. Magdalena Komorowska, *Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012, p. 174, 178.

⁶⁵ Gabija Surdokaitė, „Kryžius karavykas Lietuvoje: kilmė, paplitimas, papročiai“, p. 29–31.

šeimininkų namus „nog koronies ugnies“. Paskutinis šio spaudinio sakinys pabrėžia ne jo paties ar spausdinamos maldos reikšmę prašymų išpildymui, bet pirmiausia pasitikėjimą – palaiminimu, malda, šventųjų Tomo Akviniečio ir Benedikto užtarimu:

Tie, kurie wieris Szw. Benedikciju ir Maldu ir užtarima apiekos Szw. Tamosziaus ir Szw. Benedikta, tie dastos ko praszidami, kurie newieris tie nedastos.

1858 m. išverstas „ant žiamajtiszko ležuwio“, spaudinys ir funkcionavo Žemaitijoje: Vilniaus universiteto biblioteka jį įsigijo iš Ievos Kristutytytės (76 metų amžiaus), gyvenusios Galvyčių kaime⁶⁶ (esančiame galbūt Plungės rajone, kilometras nuo Žemaičių Kalvarijos, arba Šilalės rajone – 50 kilometrų nuo Raseinių). Tad ir šiuo atveju galima būtų ieškoti sąsajų su dominikoniška aplinka – Žemaičių Kalvarijos (uždarytas 1893 m.) ar Raseinių (uždarytas 1889 m.) dominikonų vienuolynais.

IŠVADOS

Eiliuota malda „Crux mihi“ Lietuvoje sklido skirtingomis kalbomis ir formomis (vieno lapo spaudiniais – spaudos lakštais, nuorašais, tektais maldaknygėse – pastaruojų atveju sąsają su kryžiumi išlaikant pavadinime). „Karavaku“, „angeliškuoju kryžiumi“, „Šv. Tomo Akviniečio kryžiumi nuo perkūnijos“ vadinta malda lietuvių kalba paplito nuo XIX a. pradžios. Ankstyviausias vertimas į lietuvių kalbą susijęs su Skapiškio dominikonais bei jų misijomis (ypač pabrėžtinus tuometinio prioro ir Kryžiaus kelio promotoriaus kun. Lauryno Bortkevičiaus indėlis), o ir pats pamaldumas galėjo būti perduotas per dominikonišką aplinką (ryšį su dominikonais pabrėžė ir 1858 m. spaudinio leidėjai). Pamaldumas šv. Tomo Akviniečio kryžiui XIX amžiuje Lietuvoje vis atgimdavo, tačiau galime kalbėti tik apie lokalius sklaidos centrus, vertimai plačiai nepasklisdavo.

⁶⁶ *Karawaka arba kryžius anioliszkas*, [Wilno]: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa, [1858 o1 16], in: VUB RS, F196-231 (kitoje lentelės pusėje priklijuotas lapelis su informacija apie įsigijimą).

„Karavako“ sklaida Lietuvos visuomenėje sietina tiek su Skapiškio Kryžiaus kelio pamaldumu (įgavęs giesmės pavidalą, šv. Tomo Akviniečio kryžius kaip Gavėnios giesmė tebefunkcionavo net iki XX a. vidurio), tiek ir su jo apotropine funkcija (tai akivaizdžiai rodo ant lentelės priklijuotas 1858 m. vieno lapo spaudinys). Apie šv. Tomo Akviniečio kryžiaus populiarumą Lietuvoje keblu kalbėti dėl itin mažo išlikusių spaudinių (ypač vieno lapo spaudinių, kuriuose šis pamaldumas atsiskleidė pilniausiai) egzempliorių skaičiaus; tai gali rodyti ir jų kaip apotropinio ženklų intensyvų naudojimą gresiančių nelaimių, pavojų akivaizdoje.

RANKRAŠTINIAI ŠALTINIAI

- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS):
F12-563: *Karawakas, arba Krzizius anioliszkas*, [po 1817].
F21-784: *Karawak czyli Krzyż Anielski*, l. 1–2.
F43-3702: *Wiadomość o Nowiciacie, i naukach w Prowincyi Litewskiej Zakonu Kaznodziejskiego dana Roku 1804 na rok 1805* [1804].
F43-16126: Formaliosios Seinų dominikonų vienuolyno studijos dėstytojų išduotas egzaminų pažymėjimas teologijos studentui R. Dapkevičiui, [Seinai], 1789 o3 16, l. 1–2.
F207-3144: *Karawaka czyli Krzyż anielski*, Wilno: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa, [1858 o1 16].
Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS):
F196-231: *Karawaka arba kryžius anioliszkas*, [Wilno]: w Drukarni M. Zymelowicza Typografa, [1858 o1 16].
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas: F. 1, b. 669: *Karawakas, arba Krzizius anioliszkas*, [Wilnius]: [s. n.], [1817].

SPAUSDINTI ŠALTINIAI

- Apginimas nuog užsirožiima*, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, [1857].
[BORTKEVIČIUS LAURYNAS], *Giesmes apey kieturolika stacyu, mukas Jezusa Pona prie naujos Kałwaryos, baznicioy kunigu dominikonu Skapiszkios*, Wilniuy: Drukarnioy Kunigu missionoriu, 1810.
[BORTKEVIČIUS LAURYNAS], *Kiales krizaus pona musu Jezusa Chrystusa, arba Kałwaryya stacyu kieturolikas, su wisays miesta Jeruzalaus, ir cielos žiames s. atpuskays, prie bažnicios kunigu dominikonu Skapiszkios metose 1810. jprawoditas*, Wilniuy: Drukarniey Kunigu bazylionu, 1819.
Epitaphia in Ecclesia SS. Trinitatis FF. Prædicatorum, Cracoviæ a F. Laurentio Teleżyński, eiusdem ordinis ibidem studii Baccalaureo Collecta, Cracoviæ: Typis Dziedzicka et Successorum, 1790.

Karawakas, arba Krzizius anioliszkas, [Wilnius]: [s. n.], [1817].

LABINGER JAKUB, *Crux angelica S. Thomae de Aqvino*, Leopoli, [XVIII a. II p.], LMAVB RSS, V.1/1.6c.92.

Łęgwas pasabas iszsimokima ležuuiu lėkiszka ir letuwiszka, par S. P. = *Łatwy sposob nauczzenia się języków polskiego i litewskiego*, Wilniuje: Spaustuwien M. Zymelowiczesz typografa, kaszta S. Neumana, 1860.

VENANCE FORTUNAT, *Poèmes*, t. 1, kn. 1–4, texte établi et traduit par Marc Reydellet, Paris: Les Belles Lettres, 2002.

LITERATŪRA

BALIULIS ALGIRDAS, „Iš Kupiškio ir apylinkų praeities“, in: *Kupiškio kraštas*, redakcinė komisija: Vytautas Merkys [et al.], Vilnius: Varnas, 1997, p. 91–118.

BAUERSCHMIDT FREDERICK CHRISTIAN, *Thomas Aquinas: Faith, Reason, and Following Christ*, Oxford–New York: Oxford University Press, 2013.

BIELIAUSKIENĖ ROZA, „Vilniaus žydų spaustuvių knygos muziejaus rinkiniuose“, in: *Lietuvos muziejų rinkiniai*, Nr. 3, prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Biblioteka/bieliauskiene.htm> [žiūrėta 2021 04 08].

BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Aleksandrynas*, t. 2, Vilnius: Sietynas, 1990.

BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Knygotyros darbai*, Vilnius: Pradai, 1998.

BIRŽIŠKA VACLOVAS, „Nežinomi senieji lietuvių raštai ir rašytojai“, in: *Bibliotheca Litwana*, d. I: *Bibliologijos metraštis*, sudarytojai Arvydas Pacevičius ir Rasa Sperskienė, [Vilnius]: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 29–62.

BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Senųjų lietuviškų knygų istorija = History of the old Lithuanian books*, d. 2, Chicago (Ill.): Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1957.

BOYNTON SUSAN, *Shaping a Monastic Identity. Liturgy and History at the Imperial Abbey of Farfa, 1000–1125*, Ithaca–London: Cornell University Press, 2006.

BRZOZECKI SŁAWOMIR, *Misje ludowe dominikanów prowincji litewskiej w latach 1751–1826*, Lublin: EL-Press, 2009.

CONWAY JOHN PLACID, *Saint Thomas Aquinas, of the Order of Preachers (1225–1274): A Biographical Study of the Angelic Doctor*, London: Longmans, Green and Co, 1911.

DŪDAITĖ-KRALIKIENĖ LINA, „Skapiškio bažnyčios jubiliejams skirtoje konferencijoje – apie šio krašto unikalumą“, in: *Rokiškio sirena*, 2019 08 16, prieiga per internetą: <https://www.rokiskiosirena.lt/naujiena/renginiai/skapikio-banyios-jubiliejams-skirtoje-konferencijoje-apie-io-krato-unikalum-foto> [žiūrėta 2021 04 08].

ERNST ULRICH, *Carmen figuratum: Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*, Cologne: Böhlau, 1991.

ESTREICHER KAROL, *Bibliografia polska XIX stulecia = Bibliographie polonaise du XIXème siècle*, Polska Akademia Nauk, Uniwersytet Jagielloński, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987, t. 14: *Kalenkiewicz – Katakumby*.

GINIŪNIENĖ ASTA, „Kryžiaus kelias bažnyčių šventoriuose“, in: *Kultūros paminklai*, Vilnius: Savastis, 2009, t. 14, p. 152–165.

- GINIŪNIENĖ ASTA, *Kryžiaus kelias Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XX a. pradžioje: sklaida ir raiška*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013.
- GINIŪNIENĖ ASTA, „Kryžiaus kelio iliustracijos Lietuvos XIX a. leidiniuose“, in: *Meno tyra*, 2011, t. 18, Nr. 1, p. 48–66.
- JONAITIS MARIUS, „Karavaka, arba Epidemijų kryžius“, in: <https://www.bernardinai.lt/2020-04-10-karavaka-arba-epidemiju-kryzius/> [žiūrėta 2021 08 03].
- JONAITIS MARIUS, „Lietuviškasis epidemijų, karų ir kitų negandų kryžius – karavykas“, in: <https://www.bernardinai.lt/2020-04-19-lietuviskasis-epidemiju-karu-ir-kitu-negandu-kryzius-karavykas> [žiūrėta 2021 08 03].
- KLAJUMIENĖ DALIA, „Atmintis apie dominikonus Skapiškyje ir bažnytinės dailės palikimas“, in: *Skapiškis: senovė ir dabartis*, vyriausioji redaktorė ir sudarytoja Aušra Jonušytė, Vilnius: Versmė, 2019, p. 125–155.
- KOMOROWSKA MAGDALENA, *Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012.
- KOPEĆ JÓZEF, „Karawaka, karawika, karawatka“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. VIII, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000, p. 779–780. Kraków: *kościół i klasztor OO. Dominikanów*, opracowali Leonard Lepszy i Stanisław Tomkowicz, Krakow: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1924.
- KÜRZEDER CHRISTOPH, *Als die Dinge heilig waren: gelebte Frömmigkeit im Zeitalter des Barock*, Regensburg: Schnell & Steiner, 2005.
- Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius, 1969.
- Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 1: A–P, Vilnius: Mintis, 1985.
- Lietuvos TSR bibliografija*, ser. A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 2: R–Ž, Vilnius: Mintis, 1988.
- Lietuvių bibliografija*, d. 2: *1800–1864 metai*, sudarė Vaclovas Biržiška, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1926, p. 105–454.
- Lietuvių bibliografija*, d. 3: *Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904): I-osios ir II-osios dalies papildymai*, sudarė Vaclovas Biržiška, Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1929, p. 455–1552, CC.
- MOTUZAS ALFONSAS, „Skapiškio kalvarijų Kryžiaus kelio apeigos ir muzika“, in: *Skapiškis: senovė ir dabartis*, p. 762–790.
- NARBUTIENĖ DAIVA, „Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriaus unikumai“, in: *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*. 2009, (2005–2006), p. 91–92.
- NEDZINSKAITĖ ŽIVILĖ, „Rota Fortunae 1695 m. Kražių rankraštyje: literatūrinis kontekstas ir kūrinio koncepcija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2020, t. 49: *Jėzuitai Lietuvoje: tarp kasdienybės ir amžinybės*, p. 67–108.
- PETKUS VIKTORAS, *Dominikonai Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Petro ofsetas, 2004.
- PFLUGBEIL HENRY JOSEPH, *St. Thomas Manual: or Devotion of the Six Sundays in Honor of the Angel of the Schools, St. Thomas of Aquin*, New York–Cincinnati: Fr. Pustet & Co, 1887.

- RYPSON PIOTR, „Kryż Pseudo-Wenancjusza w Polsce“, in: *Corona scientiarum. Studia z historii literatury i kultury nowożytnej ofiarowane Profesorowi Januszowi Pelcowi*, praca zbiorowa pod red. naukową Juliusza A. Chrościckiego, red. tomu: Jacek Głazewski, Marek Prejs, Krzysztof Mrowcewicz, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2004, p. 361–372.
- RYPSON PIOTR, *Piramydy, słońca, labirynty: Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Neriton, 2002.
- RYPSON PIOTR, „The Labirynth Poem“, in: *Visible Language*, 1986, t. 20, Nr. 1, p. 65–95.
- Skapiškis, sudarė Aliutė Elena Markevičiūtė, Utena: Utenos Indra, 1999.
- SURDOKAITĖ GABIJA, „Kryžius karavykas Lietuvoje: kilmė, paplitimas, papročiai“, in: *Kryždirbystės fenomenas liaudies kultūroje*, Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras, 2008, p. 28–46.
- SZYMBORSKI WIKTOR, „Nagrobek w krągankach dominikańskich“, in: *Dotknij kultury* (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie), prieiga per internetą: <http://www.dotknijkultury.pl/pl/adaptacje/nagrobek-w-kruzgankach-dominikanskich> [žiūrėta 2020 12 12].
- ŠURKUTĖ INDRĖ, *XVII–XVIII amžiaus Nukryžiuotojo altoriai Lietuvoje: atvaizdo prasmės retabulo ikonografijos kontekste*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.
- VAICEKAUSKAS MIKAS, „Lietuviška rankraštinė knyga spaudos draudimo laikotarpiu“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2009, Nr. 1–2, p. 20–28.
- [VAIŠNORA JUOZAS], „Vizgirda Kazimieras“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 34: *Vienos kongresas – X spinduliai*, redakcija: Vaclovas Biržiška [et al.], South Boston (Mass.): Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, p. 425.
- VASILIAUSKIENĖ ALDONA, „Skapiškio Šv. Hiacinto (Jackaus) parapija“, in: *Skapiškis: senovė ir dabartis*, p. 191–306.
- VILADESAU RICHARD, *The Beauty of the Cross: The Passion of Christ in Theology and the Arts, from the Catacombs to the Eve of the Renaissance*, Oxford [et al.]: Oxford University Press, 2006.
- ZABULYTĖ JOLANTA, „XVIII a. Alsėdžių paminklo tipologinė problematika“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 52, 2009, p. 59–75.
- Список литовских и древне-прусских книг, изданных с 1553 по 1903 г. Приложение к «Сборнику библиографических материалов для географии, этнографии и статистики Литвы», составил С. Балтрамайтис, С.-Петербург: Типография В. Безобразова и К°, 1904.

'Karawakas, arba Krzizius anioliszkas': A Versed Cross-Shaped Prayer in Lithuania

Summary

The article deals with a versed cross-shaped prayer consisting of four lines (*Crux mihi certa salus, crux est quam semper adoro. Crux Domini mecum, crux mihi refugium*) and read letter by letter from the centre in all four directions. The origins of the text of the prayer go back to antiquity, and a little later the prayer was 'encoded' in the cross: it was written in the shape of the cross and became the best-known labyrinth of letters of the Middle Ages attributed to pattern or figured poetry (*carmen figuratum*). The prayer in the form of a cross was revived and spread in Europe during the Baroque period as the 'Cross of St Thomas Aquinas' that protects against thunderstorms, together with the 'authorship' attributed to this saint.

The article analyses the signs of the functioning of this devotional tradition in Lithuanian society. The earliest translation of the prayer into Lithuanian, 'Karawakas, arba Krzizius anioliszkas' (Karawak, or the Angelic Cross), was published in 1817 as a one-sheet publication (print sheet). It is related to the Dominicans of Skapiškis and their missions (a special mention should be made of the contribution of Fr. Laurynas Bortkevičius, the then prior and promoter of the Way of the Cross); devotion itself could have spread through the Dominican environment. In the nineteenth century, devotion to St Thomas Aquinas's cross kept reviving in Lithuania. The text of the prayer was published in *Kiales Krizaus...* (1819; Way of the Cross), a guide to the reflection on the Way of the Cross by the Dominicans of Skapiškis; in 1858 in Vilnius, the cross of St Thomas Aquinas was printed on a single sheet in Lithuanian and in Polish. There is information about another unsuccessful attempt to print a single sheet publication in 1860. The prayer '*Crux mihi*' circulated in Lithuania in different languages and forms (one-sheet prints, copies, and texts in prayer books; in the latter case, the link to the cross was retained in the title), and it was known under the titles of 'Karawak', the 'Angelic cross', and 'St Thomas Aquinas's Cross against the Thunderstorm'. However, so far, we can only speak of local centres of dissemination; translations of the prayer did not spread far and wide (the publisher of the 1858 edition was not aware of the earlier translation and did not use it; this edition contained more Polonisms, and it was the Polish text of the prayer that was written in the cross). The spread of 'Karawakas' in the Lithuanian public can be traced back to the devotion to the Way of the Cross in Skapiškis (having taken the form of

a hymn, St Thomas Aquinas's cross continued to function as a Lent hymn until the middle of the twentieth century), as well as to its apotropaic function (as is evident from the 1858 one-sheet print pasted on a wooden board). It is difficult to speak about the popularity of St Thomas Aquinas's cross in Lithuania because the number of the surviving copies of the prints is extremely small (especially the one-page prints, in which this devotion unfolded to its fullest); this may also indicate its intensive use as an apotropaic sign in the face of imminent disasters and danger.

KEYWORDS: St Thomas Aquinas's cross; *Crux mihi* prayer; 'Karawakas'; labyrinth of letters; Laurynas Bortkevičius; Dominicans of Skapiškis.

Gauta 2021 04 19

Priimta 2021 08 20